

Metoda prvního čsl. sčítání závodů zemědělských.

Nejdůležitější podmínkou zdaru každého statistického sčítání jest použití správné metody, pro sbírání dat toho druhu v dané době a na daném území co nejlépe se hodící. Správná metoda pak záleží

1. ve správném vymezení předmětu sčítání a sčítací jednotky,

2. ve správném vymezení věcného rozsahu sčítání, t. j. rozmyslném určení, co všechno se má o každé té sčítací jednotce zjišťovati,

3. ve volbě nejvhodnější doby rozhodné, t. j. doby, na kterou se mají sbíraná data vztahovati, i nejvhodnější doby pro vádění, kdy se má sbírání dat těch skutečně provésti,

4. ve volbě nejvhodnějších výkonných orgánů pro vlastní sbírání dat i prostředníků pro styk jich s orgánem sčítání řídicím,

5. ve volbě nejvhodnějšího způsobu, jak mají ti výkonní orgánové postupovati při zjišťování i zaznamenávání potřebných dat (metoda sčítací v nejužším sl. sm.), a ve volbě nejvhodnějších sběrných formulářů pro záznamy ty.

Popišme a posuďme po každém z těchto směrů metodu našeho prvního sčítání zemědělských závodů z r. 1930.

ad 1. Vymezení předmětu sčítání i sčítací jednotky spadá při sčítání závodovém zpravidla ¹⁾ v jedno: Nutno přesně určit, co se tu má považovati za zvláštní samostatný „závod“, tedy za sčítací jednotku; a pak všechny takové jednotky na pozorovaném území dohromady tvoří tu předmět sčítání.

Vymezení pojmu „samostatný závod zemědělský“ pro naše sčítání z r. 1930 nalézáme na přední straně „Hlavního dotazníku“ zemědělského. Je tam ve zvláštním rámečku a význačným písmem vytištěno:

„Dotazník je **povinen vyplniti každý hospodář. Hospodářem jest, kdo vlastními nebo najatými provozovacími pro-**

¹⁾ Při pozorovaném sčítání však, jak uvidíme, ne docela.

středky na svůj účet **hospodaří na nějakém pozemku** nebo souboru pozemků po zemědělsku, po zahradnicku, po lesnicku, nebo provozuje hospodářství viničné nebo rybníčné.

Dotazník dlužno vyplniti pro **každý samostatný zemědělský závod**.

Zemědělským závodem se rozumí **soubor všech pozemků**, na nichž hospodář **hospodaří** buď sám nebo s pomocí jiných osob, jako na **samostatném celku vybaveném budovami a živým i mrtvým inventářem a proto na jiných nezávislém**.

Před vyplňováním dotazníku pročtěte si bedlivě přiložené poučení.

Jak viděti, byla tu tedy sic uvedena přímo definice zemědělského závodu, ale k plnému pochopení jejímu náleží ještě předcházející ji definice „hospodáře“ a v některém směru také připojené „poučení“.

Táž slova opakují se také v §§ 1 a 3 části B „Instrukce pro sčítací komisaře“; jen do věty „a proto na jiných nezávislém“ je tam za „proto“ vsunuto slovo „technický“.

Podle toho všeho pojímá se tu „zemědělství“ skoro v nejširším slova smyslu; zabíráť každé vzdělávání půdy, ať se děje způsobem obvykle nazývaným „zemědělstvím“, tedy jako hospodářství polní a luční i se vším tím, co s tím někdy bývá, ale nemusí vždy býti spojeno (chov dobytka i jiného hospodářského zvířectva a po případě i ryb, trochu zahradnictví, kousek neb i velký kus lesa, nějaká vinice, třeba i nějaký hospodářský průmysl, pálenka, pivovar atd.), nebo jako čisté zahradnictví. pouhé hospodářství lesní, viničné nebo rybníčné, — a ovšem i všeliké možné kombinace toho všeho. Jen pouhý chov dobytka, není-li spojen s vlastním vzděláváním aspoň nějakého kusu půdy, je tu vyloučen. Každý závod, jakémukoli z těch všech způsobů vzdělávání půdy sloužící, je tu tedy „závodem zemědělským“.

Abyste pak to byl závod **s a m o s t a t n ý**, tedy zvláštní „sčítací jednotka“, pro kterou má býti vyplněn zvláštní jeden dotazník a o níž data nemají se při tomto sčítání slučovati s daty jinými, týkajícími se třeba docela podobného závodu téhož hospodáře, k tomu se žádá, aby podklad toho hospodaření tvořily jen ty pozemky — ať třeba jediná parcela nebo sebe větší sou-

bor jich —, na kterých týž hospodář hospodaří na svůj účet některým ze způsobů svrchu zmíněných jako na samostatném celku, nezávislém co do budov a živého i mrtvého inventáře na jiném podobném celku téhož hospodáře. Při tom je lhostejno (jak vysvětluje z definice „hospodáře“ a z citovaného „poučení“), zda jsou to pozemky jen jeho vlastní nebo jen pachtované — ať v pachtu peněžním nebo naturálním, třeba dílčím —, nebo jen pozemky obroční, služební či jinak jen v užívání mudané, deputátní, výměnkářské a p., nebo jakákoli kombinace kterýchkoli z nich; lhostejno také, zda hospodář na těch pozemcích hospodaří jen sám nebo s pomocí jiných osob, jen vlastními provozovacími prostředky nebo jen najatými neb jinak v užívání získanými nebo obojími.

Tímto způsobem dlužno si cit. brachylogickou definici zemědělského závodu v jejím duchu a v souvislosti s jejím sousedstvím doplniti. Není tedy tím závodem vždy jen „soubor všech pozemků...“, nýbrž třeba jen jediný sebe menší pozemek, na kterém někdo některým z udaných způsobů na vlastní účet hospodaří; a nemusí k tomu mít žádných hospodářských budov ani vlastního živého a mrtvého inventáře, nýbrž stačí, když si na obdělávání té půdy jen od případu k případu najme nebo vypůjčí pluh, krávu neb jiný „živý nebo mrtvý inventář“ a jiné provozovací prostředky, nebo když ji jen ručně obdělává vypůjčeným rýčem a p., — jen když to je obdělávání zemědělské nebo zahradní atd. Neboť slova „vybavením budovami a živým i mrtvým inventářem“ zřejmě nepatří k podstatě definice zemědělského závodu vůbec, nýbrž jen k objasnění, kdy jistou část většího zemědělského podniku dlužno považovati za závod samostatný, za samostatnou jednotku tohoto sčítání, pro kterou dlužno vyplniti zvláštní výtisk takového hlavního dotazníku. Proto také následující pak slova „a proto na jiných nezávislém“ dlužno vykládati tak, jak svrchu uvedeno: nepřestává dojísta býti závodem zemědělským a jednotkou tohoto sčítání zemědělské nebo zahradnické obhospodařování jediné parcely proto, že — nemajíc svého živého ani mrtvého inventáře — jest závislé od jiných, od nichž si potřebné kusy toho inventáře musí najmout nebo vypůjčit; ale není samostatným závodem třeba značný soubor pozemků v obci A, jež hospodář vzdělává

pomoci živého a mrtvého inventáře svého dvoru v obci B, nebo s něhož úrodu sváží vždy jen do stodol, sýpek, sklepů v obci B ležících, a pod. Dlužno arci litovati, že stylisace nebyla tu přesnější; ale stručnost, tolik žádoucí na statistickém dotazníku, patrně tu nedovolila plně věc rozvinouti, a z celé souvislosti je pravý smysl obou definic, myslím, každému dosti zřejmý.

Naprostu tu schází přímá definice pojmu „závod“, zejména na rozdíl od příbuzného a často s nim zaměňovaného pojmu „podnik“. Jako mnohá jiná sčítání závodů, i toto naše vyhýbá se přímé definici tohoto pojmu, jež by se musila hoditi jak na závody zemědělské, tak i na živnostenské, a jež právě proto je choulostivá a dost obtížná. Tím víc, když ani národohospodářská teorie není dosud jednotna v definování pojmu toho: jedni kladou váhu na technickou (hlavně výrobní) jednoduitost a soběstačnost závodu, jiní na stránku organizační, opět jiní pouze na místní jeho jednotnost atd. Oč ještě choulostivější je definování jeho ve statistické praxi, která musí být srozumitelná nejširším kruhům, na jejichž spolupráci je při sbírání materiálu odkázána! Proto se přirozeně podle možnosti vyhýbá učeným, teoretickým definicím a snaží se raději jinak, jen jako mimochodem, z jiných, přístupnějších definic nebo z podaných příkladů, pozitivních i negativních, z populárních vět návođu a p. vymeziti potřebné složitější pojmy sice jen nepřímou, ale přec pro každého zúčastněného co možná jasně a jednotně.

Tak také v našem případě. Ač tu není přímé definice „závodu“, přec již z toho, co svrchu uvedeno, zřejmě vysvitá, že se naše sčítání přidržuje nejčastějšího a po mém soudu také správného pojetí novodobé teorie, která chápe „závod“ jako sdružení práce a kapitálu, jednotné místně a technicky, na rozdíl od „podniku“, jímž je rovněž sdružení práce a kapitálu, ale jednotné hospodářsky, t. j. výdělečným cílem téhož subjektu, a jenž tedy může splývati v jedno se závodem, když celé to hospodářské sdružení je zároveň jednotné také místně a technicky, ale může se také skládati z několika závodů, ať téhož nebo třebas i rozdílného druhu, když za výdělečným cílem téhož subjektu je spojeno několik takových sdružení, buď místně nebo technicky různých, od sebe oddělených, navzájem se lišících.

Že naše sčítání považuje závod za sdružení práce a kapi-

tálu, vysvítá ze slov: „... kdo vlastními nebo najatými provozovacími prostředky... hospodaří...“ a „buď sám anebo s pomocí jiných osob“. Při tom už se naznačuje také, čemu i ta teorie učí: že to může být spojení buď jen vlastní práce podnikatele sama s jeho vlastním kapitálem, nebo spojení třeba jen cizího kapitálu s vlastní prací nebo naopak, anebo třeba jen cizích těch provoz. prostředků samých. Že pak se tu považuje závod za jednotku místní a technickou, je naznačeno slovy: „... na samostatném celku vybaveném budovami a živým i mrtvým inventářem a proto (technicky) na jiných nezávislém.“ Hlavní důraz se tu zřejmě klade na jednotnost technickou; ta se zdůrazňuje také ve vzorci V. Zem., kde se praví: „K tomuto podniku... patří tyto technicky samostatné závody.“ Místní jednotnost při zemědělském závodě přirozeně není vždy tak těsná jako při závodě živnostenském. Vždyť vlastním jádrem zemědělství, pro ně nejcharakterističtější, jsou právě pozemky, o jejichž vzdělávání tu jde; ostatní kapitál tu proti nim ustupuje značně do pozadí, a pro závod stejného asi významu je tedy těch pozemků při závodě zemědělském potřebí mnohokrát víc, než kolik půdy stačí obdobnému závodu živnostenskému. Známým historickým vývojem osídlování půdy i jejího pozdějšího dělení se však u nás i jinde zemědělská půda rozdrobila na spousty parcel, a každý větší, i nesporně jednotný zemědělský závod skládá se zpravidla z celé řady zemědělských pozemků místně nesouvislých. Místní jednotnost tu tedy není podmíněna bezprostřední souvislostí všech příslušných pozemků, nýbrž jediné tím, že všechny ty pozemky jsou zhospořádávány z téhož centra, vybaveného příslušnými hospodářskými budovami a týmž živým i mrtvým inventářem. Za této podmínky mohou ležeti třeba i v několika různých obcích. To naznačuje jasně též poslední odstavec § 4 části B „Instrukce“.

Také pojem „podnik“ není v tiskopisech našeho sčítání definován, ač mezi nimi nalézáme také vzorec V. Zem., nadepsaný „Výkaz o zemědělských podnicích“. Ale už z dodatku, připojeného hned za tento nápis jeho: „(velkostatcích složených z několika závodů)“, a ještě jasněji z poučení na něm přitištěného a z § 21, jakož i 5 a 7 části B „Instrukce“ je zřejmo, že výkaz ten není určen pro všechny případy, kde několik samostatných zemědělských a po případě i s nimi spojených živ-

nostenských závodů tvoří dohromady jediný podnik, nýbrž jedině pro zvláštní, zde arci nejdůležitější část takových případů: jen pro ony velkostatky, u kterých řada patřících k nim závodů technicky samostatných je podřízena zvláštní ústřední správě, jejíž zaměstnanci opatřují vrchní řízení všech těch závodů. Tedy ani ne pro všechny velkostatky. Hlavním účelem tohoto výkazu bylo, zachytiti také tyto zaměstnance, pro zemědělské závody pracující, kteří by jinak byli sčítáni unikli. Sestaviti vedle statistiky závodové také zvláštní statistiku podniků zemědělských, nebylo úkolem tohoto výkazu, nýbrž bylo ponecháno až technickému zpracování sebraných dotazníků ve Státním úřadě statistickém samotném. A umožněno bylo tím, že do „Hlavního dotazníku“ vloženy byly potřebné pro to informační otázky: do oddílu I. otázka 4. („Hospodář hospodář na svůj účet ještě na jiném zemědělském závodě? Jestliže ano, kde onen závod leží?“) a zčásti též otázka 3. po jeho hlavním i vedlejším povolání, v odd. VIII. pak otázky 1. (po souvislém závodu zemědělského nebo lesního průmyslu) a 2. (kde závody „tvořící součást vyšší zemědělské podnikové organizace“ mají udati a) sídlo nejbližší nadřízeného správního orgánu a b) sídlo ústřední správy).

V poradách výboru Státní rady statistické pro statistiku závodovou bylo totiž hned na počátku pozorně rokováno o tom, má-li se za jednotku chystaného sčítání, které má podati co možná jasný obraz o stavu našeho zemědělství v nejširším slova smyslu i našich živností, vzíti „závod“ jakožto jednotka v podstatě technická, či „podnik“ jakožto jednotka hospodářská. Pro „závod“ mluvilo, že jest to jednotka menší, a jedním ze základních pravidel techniky statistické jest, jak známo, že sčítací jednotka má býti co možná nejmenší, — pro „podnik“ však zase právem uváděno, že tu jde hlavně o poznání hospodářské struktury našeho zemědělství i živností, a tu že je tato hospodářská jednotka přirozeně závažnější. Na konec sjednána shoda tak, že usneseno provésti sice sčítání závodů, již k vůli možnosti srovnávání s podobným sčítáním z r. 1902 u nás i s jinými; ale provésti je tak, aby se ze sebraného podle závodů materiálu dala sestaviti také statistika podniků obojího druhu. A tomu slouží otázky svrchu zmíněné.

Tomu nepřímou slouží také slova „na svůj účet“ v cit.

definici „hospodáře“ i v cit. otázce I. 4. Jimi se „hospodář“ jakožto subjekt primérně povinný podati pro toto sčítání závodů potřebné údaje, určuje momentem v podstatě hospodářským, ovšem vedle momentů technických, pro závod sám rozhodných. Tento hospodářský moment nevyjadřuje se tu slovy, pro podnik teoreticky nejcharakterističtějšími: „za účelem výdělků“ neb pod., nýbrž jen příbuznými, ale slabšími slovy „na svůj účet“, — patrně proto, aby nebyly snad příliš úzkým výkladem slova „výdělek“²⁾ vyloučeny ze sčítání závody, které pracují jen pro vlastní spotřebu, jako většina hospodářství parcelových, nebo závody podniků veřejných nebo poloveřejných, jako na př. i velká zahradnická a po případě i rolnická hospodářství některých ústavů humanitních; také obojí tato hospodářství pracují dojista též „na svůj účet“, a v závodové statistice zemědělské, má-li být úplná, zajisté nesmějí scházeti, třeba že je někteří národohospodáři a statistikové nepovažují za „hospodářství výdělečná“ a proto vylučují z podniků, ba někteří (W. Schiff) dokonce i ze závodové statistiky. Kromě takovýchto výjimečných případů však všechny jiné závody, tedy ohromná většina všech pracuje na účet „podnikatele“ v každém slova smyslu (tak jako vůbec veliká většina všech závodů je nesporně zároveň podnikem, takže obě ty zásadně různé jednotky v praxi ve veliké většině případů splývají v jedno).

Tím, že „hospodář“ jakožto pojem, sloužící též k bližšímu vymezení naší sčítací jednotky, byl určen momentem v podstatě hospodářským („na svůj účet“), nestala se však tato jednotka

²⁾ „Výdělek“ nemusí totiž vždycky záležet v penězích (ani v dobách „peněžního hospodářství“), nýbrž účelem hospodářského sdružení práce i kapitálu může býti také jen získávání různých naturálií nebo statků sloužících k přímému ukájení potřeb, a to třeba pouze pro vlastní spotřebu podnikatele a jeho rodiny, nikoli na prodej. Je proto podnikem i každé malé zemědělství nějakého řemeslníka nebo průmyslového dělníka a pod., které je mu jen vedlejším zaměstnáním, z jehož výtěžku nic neprodá ani nevyměňuje, nýbrž všechno sám spotřebuje, vždyť i on je provozuje „za účelem výdělků“, aby získal pro svou rodinu víc než co na to obětuje, a nechal by toho, jakmile by se přesvědčil, že na tom „nevydělává“ nebo „prodělává“. Spousta takovýchto drobných hospodářství ve svém celku získává pro hospodářství národní nikoli nepatrná množství různých zemědělských plodin, a proto jistě neprávem prof. Walter Schiff takováto „konsumní hospodářství“ vylučuje z podniků i závodů i ze statistiky.

sama — „závod“ našeho sčítání — jednotkou hospodářskou. „podnikem“ ve smyslu národohospodářském; může jím zároveň být, když závod svým obsahem i rozsahem fakticky splývá s podnikem, — jakož bývá, jak řečeno, ve veliké většině všech případů —, ale může být také jen částí podniku, když tento není místně a technicky jednotný. Ono hospodářské spouření té jednotky značí pouze, že tato vždycky musí být aspoň částí nějakého podniku, že tedy nejsou pro toto sčítání jednotkami a nemají být do něho pojaty závody zemědělské, které nemají vůbec žádného cíle výdělečného, kde tedy půda je po zemědělsku vzdělávána jediné a pouze pro zábavu, jako na př. pěstování pouhého trávníku a divokých stromů v domovní zahradce. Výslovně to stanoví odst. 2. § 2 části B „Instrukce“, dle něhož nemají vyplňovati žádného dotazníku ti, „jimž zahrada není zdrojem výdělku, nýbrž hlavně zdrojem osvěžení“: připojuje, že takovéto plochy netvoří závodů zemědělského, a že je má komisař zapsati „do sběrného listu pro pozemky, které nepatří k zemědělským závodům“ (kterýžto formulář slouží k tomu, aby veškerá půda byla vyčerpána a tím umožněna kontrola pomocí katastru pozemkového). Zde tedy se klade již váha na otázku „výdělku“, a právem; neboť i takové pozemky vzdělává hospodář „na svůj účet“. Bylo by tedy lépe odpovíдало zjevným úmyslům organisátorů tohoto sčítání, kdyby v definici hospodáře bylo místo nebo vedle slov „na svůj účet“ užito přesnějšího vyznačení hospodářského momentu slovy „za účelem výdělku“, ovšem s poučením, že výdělkem nemusí býti jen peníze, nýbrž třeba jen naturalie pro vlastní spotřebu.

Jinou výjimku z pravidla, že dotazník má vyplniti každý, kdo... na svůj účet hospodaří na nějakém pozemku, stanoví 1. odstavec téhož §: Dle něho nemají vyplniti dotazník „deputátníci nebo úředníci, kteří užívají jenom deputátních nebo služebních pozemků, obdělávaných provozovacími prostředky závodu, který jim deputátní nebo služební pozemek poskytuje.“ Také na těchto pozemcích hospodaří deputátník neb úředník „na svůj účet“, jenže za použití provozovacích prostředků příslušného závodu nic neplatí, po případě používá při tom zadarmo i sil toho závodu; a sám užívá všech výtěžků toho hospodaření. Je to tedy také zvláštní podnik zemědělský; ale poněvadž celý výtěžek z něho je za-

roveň odměnou toho deputátника neb úředníka za práce, konané pro podnik hlavního závodu, jehož jsou ony pozemky součástí, a poněvadž vzdělávání jich zatěžuje vždycky a výhradně provozovací prostředky jen tohoto hlavního závodu, je přirozeno, že se pozemky ty — tak jako onen deputátnik neb úředník a jeho odměna peněžní i naturální — počítají u tohoto hlavního závodu, a onen nepatrný zvláštní podnik zemědělský se k zamezení dvojího počítání vůbec ignoruje. To je snad jediný případ, kdy nějaký zvláštní podnik zemědělský, jenž by po případě mohl být považován i za samostatný závod, netvoří zvláštní jednotky sčítací: technická i místní souvislost jeho s ostatními pozemky onoho většího závodu má tu právem převahu nad pouze hospodářskou jeho samostatností.

To je také dokladem, že ta hospodářská samostatnost („na svůj účet“) není v našem sčítání pokládána za podstatné kritérium závodu jakožto sčítací jednotky vůbec. Je spíše jen pomůckou, podle níž se některé složité závody mají rozložit na několik samostatných jednotek. Neboť i když osoba sčítance (t. j. subjektu primérně povinného podati data potřebná o sčítací jednotce) jest tu určena hospodářsky (ten, „kdo... na svůj účet hospodaří...“, ať je to jednotlivec nebo jakékoli sdružení, soukromohospodářské, jako spoluvlastníci, spolky a pod., nebo veřejnohospodářské, jako obce, okresy atd.), není přec ani povinnost osoby té naprosto osobní (můžeť podle „Poučení“ i „Instrukce“ dotazníky vyplniti za ni též libovolný zástupce — manželka, jiný dospělý člen rodiny, správce a p. —, jen když je o věci dostatečně informován), aniž je touto osobou spoluurčena sčítací jednotka do té míry, že by tato splývala vždycky s hospodářstvím jedné té osoby. Naopak může hospodářství, které týž subjekt provádí na svůj účet, se skládati z celé řady samostatných sčítacích jednotek — závodů zemědělských a po případě i samostatných závodů zahradnických, lesnických neb i živnostenských —; ale může také týž zemědělský, lesnický nebo smíšený závod, tvořící technicky i místně jediný celek, býti týž subjektem obhospodařován na účet několika různých subjektů, na př. může tentýž lesník pomoci téhož personálu, téže jediné školky i jiných společných prostředků provozovacích hospodařiti na souvislém komplexu lesů, patřících různým vlastníkům, na účet každého z nich zvlášť. A právě pro takovéto, třeba že jen

výjimečné případy, byla do definice „hospodáře“ jakožto „sčítance“ vložena slova „na svůj účet“: V takovém případě dlužno za „hospodáře“ pokládati ne toho správce, nýbrž každého, na jehož účet jsou pozemky ty tím společným zástupcem obhospodařovány, a tento jest povinen o pozemcích těch, jež by jinak právem mohly býti pokládány za jedinou sčítací jednotku, tvořice ve skutečnosti — místně i technicky — jen jediný „závod“, vyplniti tolik hlavních dotazníků, na kolik různých účtů jsou obhospodařovány. To jasně stanoví čtvrtá a pátá věta odst. 2. § 1 B „Instrukce“. Jen pro takovéto případy má hospodářské spoluvymezení sčítací jednotky našeho sčítání platnost. Jest to skutečná výjimka z pravidla, že jednotkou toho sčítání je „závod“, výjimka, stanovená zřejmě jen proto, aby bylo možno ze získaného materiálu zkonstruovati též statistiku podnikovou; jen proto se zde jediný závod rozkládá na několik jednotek, tvořících různé podniky nebo patřících k podnikům různým. Jinak všude je tu jednotkou „závod“ určený jen technicky a místně.

Dr. Jos. Mráz ve svém pěkném článku „Závod a podnik zemědělský v rakouské statistice závodové“, uveřejněném v seš. 1. ročníku XII. „Sborníku věd právních a státních“, snaže se na podkladě rak. sčítání závodů z r. 1902 přispěti k „ujasnění pojmu závodu zemědělského“ „pro případ příštího sčítání závodů“ (tedy jaksi pro lege ferrenda), dovozuje z obdobného ustanovení tehdejšího návodu³⁾, že při vymezení pojmu závodu přistupuje k požadavku jednotného technického vedení ještě požadavek samostatné hospodářské existence, a oba ty požadavky že se vzájemně prostupují a omezují. Definiuje proto „závod zemědělský jako každý komplex půdy z jednoho místního středu technicky jednotně (po zemědělsku nebo lesnicku) vzdělávaný v mezích určité samostatné hospodářské organizace“.

Nezdá se mi správným vkládati tento hospodářský požadavek do definice závodu. Vždyť Dr. Mráz sám správně uznává: „jestliže v téže hospodářské organizaci pod společnou hospodář-

³⁾ „že tam, kde jeden správce spravuje závody několika různých držitelů, ku př. lesnický úředník lesy různých vlastníků, má se vyplniti tolik archů zemědělských, kolik je tu samostatných držitelů“.

skou správou je několik komplexů púdy s jednotným vedením, ku př. na velkostatku 10 dvorů technicky vedených samostatnými správci, je tu 10 závodů“; a přece tu ty dvory mají sice technickou, ale nikoliv hospodářskou samostatnou organizaci, nevyhovují tedy hospodářskému požadavku Mrázovy definice, a nebyly by podle ní každý zvláštním závodem. A nesprávným je také, co Mráz z téhož svého „nezbytného požadavku“ hospodářské samostatnosti před tím dovozuje: že „čeledín, který žije v domácnosti službodárcově, třeba měl určitý pozemek deputátem a pro sebe jej vzdělává, nezakládá ani ne-representuje žádnou samostatnou hospodářskou organizaci, není držitelem závodu, a pozemek ten dlužno přičísti do závodu službodárcova. Naproti tomu samostatný nádeník, nežijící v domácnosti službodárcově, jenž na svůj vrub, třeba s prostředky službodárce svého (potahem jeho) vzdělává takové deputátní poličko, je ve smyslu statistiky závodové právě tak samostatným držitelem „závodu“ jako velkostatkář, jeho službodárce“. Jak z hořejších vývodů zřejmo, rozhodla Instrukce pro naše sčítání oba ty případy právě opačně, a právem: nerozhoduje, zda deputátník žije v domácnosti službodárcově čili nic. nýbrž jen, zda je deputátní pozemek obděláván provozovacími prostředky službodárcovými či jinými; sčítací jednotka, závod, je určena pouze technicky a místně, a jen jako jediná výjimka nařizuje se další rozdělení její podle momentu hospodářského tam, kde toho je potřeba pro zamýšlené zkonstruování též podnikové statistiky. Toto stanovisko, zaujaté naším sčítáním, je po mém soudu jediné správným také teoreticky, pro sčítání závodů vůbec (tedy rovněž jaksi „de lege ferenda“). Myslím ostatně, že už první sčítání závodů v našich zemích, rakouské z r. 1902, zaujalo věcnými předpisy svých instrukcí stanovisko v podstatě stejné, ač ne tak důsledně jako naše, a že to byl jen omyl zpracovatele jeho výsledků, Dra W. Schiffa, když považoval jeho sčítací jednotku, závod, za jednotku hospodářsko-sociální a nikoli technickou, jako prý dosavadní podobná sčítání v Německu i jinde⁴⁾. Pod vlivem

⁴⁾ „Demgegenüber ist es ein großer Fortschritt, daß man in Österreich statt des technischen das ökonomisch-soziale Moment in den Vordergrund gestellt, nicht die Gewerbe, sondern die Betriebe gezählt hat.“ (Österr. Statistik, sv. LXXV., seš. 1. str. XLI.)

tohoto omylu také Mráz, ač právem vytýká Schiffovi nedostatečnost jeho definice závodu i jiné omyly, konstruuje přece svou definici zemědělského závodu též hospodářsky. —

Shrneme-li stručně jádro dosavadních vývodů, vidíme, že naše sčítání, i když ne výslovně a přímo, přece dost jasně i šťastně řešilo první podmínky správné metody, vymezení sčítací jednotky i předmětu sčítání: Za **sčítací jednotku** stanovilo v zásadě jednotlivý samostatný zemědělský závod, a za takový považuje každé sdružení práce a kapitálu, technicky a místně samostatné, jež slouží vzdělávání nějaké půdy po zemědělsku, zahradnicku, lesnicku, vinařsku nebo rybníkářsku. Jen z důvodů opportunity, aby se umožnilo sestrojiti ze získaného materiálu také statistiku podnikovou, stanovilo zmíněnou jedinou výjimku z této zásady, nařizujíc rozložení jednotného závodu, provozovaného na účet několika různých subjektů hospodářských, na tolik dílčích sčítacích jednotek, kolik tu je těch subjektů.

Za **předmět sčítání** pak určeny přirozeně jen takové zemědělské závody u nás, jež mají pro jeho účel — podati co možná věrný obraz o nynější organizaci zemědělské části našeho národního hospodářství — jedině význam, tedy jen ty, které mají ráz hospodářský, jsou provozovány za účelem výdělečným, čili jsou zároveň podniky nebo částmi podniků. Nejsou tedy předmětem našeho sčítání všechny ony možné jednotky v naší republice, nýbrž jsou z něho vyloučeny ty závody, které slouží jen zábavě neb osvěžení provozovatelů.

Oboji toto řešení dlužno po mém soudu uznati za správné, jak teoreticky, tak i prakticky. Značí pokrok proti podobným sčítáním jinde.

Obmezené místo nedovoluje, bohužel, doložiti toto poslední tvrzení zevrubným srovnáním se způsobem, jak byla jednotka sčítání určena při podobných sčítáních jiných i v teoretických úvahách o nich. A nedovoluje ani, aby další stránky metody našeho sčítání (ad 2 až 5) byly tu probrány aspoň tak podrobně jako tato první, nutíc již ke stručnosti co největší.

Ad 2. Věcný rozsah šetření byl po pečlivé přípravě Státního úřadu statistického (srovnáním s podobnými statistikami jinými i písemnou anketou se všemi domácími interesenty) a po velmi podrobných debatách v příslušném výboru a zvláště podvýboru Státní rady statistické (k jehož schůzím byli zváni jako

experti vždy též jiní odborníci zemědělští, lesníčtí i zahradničtí) stanoven hodně široce, přes to, že četná další písemná i ústní přání v tom směru byla na konec odmitnuta. Kromě otázek, daných samou podstatou sčítání zemědělských závodů vůbec, pojato do tohoto šetření ještě mnoho dalších, sloužících zvláštním zájmům jiným. Především spojeno s ním i dvoji zvláštní sčítání zemědělské, jindy samostatně prováděné: Podrobné sčítání ploch osevu a sčítání hospodářského zvířectva. Mimo to pak rozšířeno nad míru pro vlastní sčítání závodů nutnou vyšetření právního poměru hospodáře k půdě jím vzdělávané a rozvrstvení osob v závodě zaměstnaných, a do jisté míry i vyšetření odchylek v rozdělení kultur proti katastru pozemkovému, přidána řada jednotlivých zvláštních otázek (o nichž bude řeč níže), a pro závody s půdou lesní, s rybníky, jakož i pro závody zahradnické a pro zmíněnou již svrchu část velkostatků připojeny ještě doplňkové dotazníky zvláštní.

Hlavní dotazník rozpadá se na osm částí. *První* jedná o osobě hospodářově (otázka 1.), po případě i vlastníka závodu (2.), není-li jím hospodář sám; zjišťuje o hospodáři, zdali je zemědělství jeho povoláním jediným či hlavním, nebo vedlejším a po případě druh těch jeho jiných zaměstnání (3.), pak jeho event. spojitosti s jiným ještě závodem zemědělským (4.) a s nějakou výdělečnou domácí prací nebo domácí průmyslem (5., s poučením, že v takovém případě jest vyplniti také dotazník živnostenský). Otázka 3. umožňuje zejména rozvrstvení při zpracování závodů podle hlavního povolání hospodářů; ostatní ty otázky slouží individualisaci případu, umožňují vyžádání event. doplňků neb oprav, ale také sestavení statistiky podniků a kombinovaných závodů.

Část druhá uvádí výměru všech obhospodávaných pozemků, a to jednak podle politických obcí, v nichž leží, tuzemských a zvláště cizozemských, — čímž se umožňuje (spolu se zvláštním „sběrným listem pro pozemky nepatřící k žádnému zemědělskému závodu“) kontrola, zda je šetřením vyčerpán celý pozemkový katastr každé obce —, jednak podle právního důvodu používání jednotlivých pozemků, přičemž u pozemků připachtovaných se rozlišuje pevný pacht pe-

něžní a naturální od pachtu podílného. Nejdůležitější je tu ovšem otázka po výměře pozemků v l a s t n í c h, jež spolu se zmíněnými údaji části první umožňuje sestrojiti, bude-li na to dosti času i prostředků, také podrobnou statistiku pozemkového vlastnictví u nás po provedení jádra poválečné reformy pozemkové.

Třetí část je věnována podrobnému rozdělení celkové té výměry podle druhu kultur, na ornou půdu (i s chmelnicemi), louky trvalé, zahrady užitkové i obchodní, vinice, pastviny, vrbovny (prutníky), což vše dohromady dává „zemědělskou půdu“ ve smyslu našeho sčítání (v už. sl. sm.), pak na půdu lesní, rybníky používané k chovu ryb, ostatní vodní plochy, parky a okrasné zahrady, plochy zastavěné spolu s plochou dvorů a ostatní plochy neplodné. Vše podle skutečného stavu v době rozhodné. Tím umožněn nejen jasný pohled do půdní kapacity jednotlivých závodů a různých jejich skupin, ale také rozřídění jich podle velikosti různých kulturních druhů půdy i skupin jich, a nad to event. kontrola změn v uvedených směrech nastalých proti stavu katastrálnímu.

Část čtvrtá slouží podrobné statistice ploch osevu na polích podle stavu po skončení jarního osevu r. 1931, *část pátá* rovněž podrobnému sečtení hospodářského zvířectva v rozhodné době tohoto sčítání. Používá se tak příležitosti, aby nákladu, spojeného s obchůzkou sčítacích komisařů dům od domu, bylo využito také k pořízení a kontrole obou těchto zvláštních sčítání zemědělských, z nichž opravdové sčítání ploch osevu pořízeno naposled r. 1921 a od těch časů nahrazováno jen různými surrogáty, sčítání hosp. zvířectva pak zachycovalo u nás dosud vždy jen stav zimní (k 31. prosinci), takže zjistiti jednou také stav letní má přirozeně velkou cenu jak pro praxi, tak i pro teorii. Obě tyto části jsou tištěny na zvláštním listu, a to část IV. na horní, V. na dolní jeho části, takže mohou být od ostatního hlavního dotazníku snadno odděleny a každá samostatně zpracována metodou skládací (mají proto také každá opakovány potřebné údaje evidenční, jakož i údaje o celkové výměře závodu i výměře jeho zemědělské půdy, tak aby se zpracování mohlo díti zvlášť také pro vlastní účely statistiky závodové, podle velikostních skupin dle obojích těch výměr). K tomuto zvláštnímu listu je účelně připojeno (jako druhý list půlarchu vkládaného dovnitř hlavního dotazníku) „Poučení pro hos-

podáře“, jak vyplniti dotazník ten; tím hledí se dosíci, aby nebylo „poučení“, kdyby bylo zcela samostatně, pohozeno před vlastním vyplňováním dotazníku.

Šestá část obsahuje otázky o kapitálové výzbroji závodu: hospodářských strojích, nejvýznačnějším nářadí a některých jiných technických zařízeních: vodovodu, rozvodu elektrického proudu, síla, odvodnění a zavodnění. Stroje jsou rozlišeny na vlastní a ostatní (cizí neb družstevní), vlastní pak na stroje hnací (5 druhů), elektrogenerátory, motorové pracovní stroje (5 druhů), motorová vozidla (2 druhy: nákladní a osobní) a ostatní pracovní stroje (11 druhů); vyjma u těchto posledních zjišťuje se u všech druhů kromě počtu také celková efektivní výkonnost v KS a vytýká se zvláště počet i výkonnost strojů používaných výlučně nebo převážně v hospodářství lesním. Jak viděti, je tu snaha získati velmi podrobný obraz o technické vyspělosti jednotlivých velikostních skupin našich závodů.

Část sedmá podává pak obraz o jejich výzbroji silami lidskými: Osoby stále zaměstnané v závodě dne 27. května 1930 (v rozhodnou dobu sčítání) jsou tu zjištěny v 10 družích, od hospodáře sama a členů jeho rodiny až po stále zaměstnané dělníky sezonní, a každý druh rozlišen podle pohlaví i věku (do 16 let, do 65 a přes 65 let); o ostatních, jen přechodně činných pracovnících pak žádán aspoň přibližný údaj o úhrnném počtu dní, které v tomto závodě odpracovali v období od 27. května 1929 do 26. května 1930. Tím má se pro zpracování umožniti, aby převodem těchto dní na počet dalších stále zaměstnaných sil zjistilo aspoň velmi přibližně celkovou pracovní potřebu závodu.

V *poslední části* (VIII.) jsou zmíněny již ad 1. otázky o souvislosti tohoto závodu s jinými, jednak zemědělsko-lesnicko-průmyslovými (ot. 1.), jednak se součástmi téhož velkostatku (ot. 2.), pak o event. vlivu poválečné pozemkové reformy na závod (zvětšení nebo zmenšení, oč. nově utvoření, změna pachtu ve vlastnictví, ot. 3. a) až d) a 4.), a na konec stručné informace ve příčině zatížení závodu výměnkem [ot. 5. a), b)], pojištění proti ohni, krupobití a pádu dobytka [ot. 6. a)—c)] a o poměrech bytových: kolik obytných místností tam hospodář s rodinou a čeledí obývá a kolik je to celkem osob [ot. 7. a), b)].

Správnost všech údajů v dotazníku potvrdil pak hospodář neb jeho zástupce svým podpisem; rovněž tak potvrdil sčítací komisař na každém dotazníku, že se podle možnosti přesvědčil o správném vyplnění jeho nebo že jej podle údajů a listinných pomůcek sám vyplnil.

Doplňkový dotazník pro půdu lesní rozděluje celkovou výměru lesní půdy každého závodu velmi podrobně jednak podle způsobu skutečného jejího používání v rozhodné době, jednak podle druhu dřevin, jednak podle způsobu těžby a hospodaření. Zjišťuje pak množství vytěženého dříví brusného, užitkového a palivového za dobu od 1. června 1929 do 31. května 1930, jakož i délku event. lesní dráhy a stálých lesních smyků, existenci vodních nádrží pro plavení dříví a množství vody, jež v nich možno zadržeti (!). Rozumí se, že „Instrukce“ dopouští výslovně u řady těchto podrobných údajů, aby byly učiněny aspoň „na základě dobře uváženého odhadu“.

Podobně je tomu u **doplňkového dotazníku pro zahradnické závody**, kde kromě otázek po rázu živnosti a odborném vzdělání zaměstnanců žádá se i údaj o vypěstovaném množství 16 druhů zeleniny za uplynulý rok, o počtu prodejných stromků ovocných jednak na podzim r. 1928, jednak i na podzim r. 1930 (!), s hojným rozříděním, podrobná data o sklenicích a pařeništích atd. Myslím, že se tu šlo příliš do podrobností (ač se odmítla celá řada ještě dalších otázek, žádaných tu odborníky). A totéž platí o **doplňkovém dotazníku pro rybníky**, žádajícím kromě údajů o počtu a výměře jednotlivých druhů rybníků, o výtěžku z nich za předchozí rok (v *q* násady i vážné ryby 7 druhů) a o jejich hnojení i o příkrmování ryb atd., ještě řadu údajů o umělém chovu pstruhů zvlášť.

Celkem možno říci, že naše sčítání neopominulo co do věcného svého rozsahu ničeho, co náleží k podstatě sčítání závodového a k poznání struktury našeho nynějšího zemědělství vůbec. Spíše se mi zdá, že v leckterém směru šlo až příliš daleko a do přílišných podrobností, jimiž bylo sčítání značně ztíženo a snad i jednotnost a spolehlivost údajů trochu ohrožena. Ale jakožto předseda příslušného podvýboru Státní rady statistické potvrzují, že Státní úřad statistický i většina podvýboru v četných schůzích poctivě se snažili omeziti šetření jen na věci podstatné, zamítli (často ne bez nesnází) celou řadu dalších ještě otázek.

velmi naléhavě požadovaných i od činitelů velice vážných, a věnovali vůbec věcnému rozsahu sčítání a stylisaci dotazníků největší část svých pečlivých úvah.

Ad 3. a 4. Doba rozhodná i doba **prováděcí** mají, jak známo, být si navzájem co možná blízky; *rozhodná* doba má být volena tak, aby zachycovala co možná normální stav pozorovaných zjevů, po případě podle účelu šetření stav maximální nebo minimální, doba *prováděcí* pak má být co nejhodnější pro orgány výkonné, které mají prováděti hlavní sbírání materiálu, tedy přizpůsobena co nejvíce jejich možnostem časovým i pracovním. Proto dlužno obě ty doby posuzovati v souvislosti také s vyvolenými orgány sčítání.

Za **orgány výkonné** byli v našem sčítání určeni jednak sčítanci sami, t. j. jednotliví hospodáři neb jejich zástupci, jednak zvláštní sčítací komisaři. Za tyto měly být okresními úřady vybrány, jmenovány, patřičně poučeny (na společné schůzi u okresního úřadu sama) a do slibu vzaty jen dospělé osoby, které jsou znalé místních poměrů zemědělských a požívají všeobecné vážnosti, obzvláště učitelé, funkcionáři a úředníci zemědělských ... organisací a korporací, po případě úředníci obecní: jen je-li nezbytně nutno, i státní úředníci, ale nikdy úředníci berní a finanční (aby se nezbuzovala obava, že šetření slouží účelům berním, — největší to nepřítel statistické pravdy); na Slovensku a v Podk. Rusi především obecní a obvodní notáři. Sčítací komisaři zřízení zpravidla po jednom pro každou obec; větší obce a města však rozděleny podle potřeby na 2 neb i více obvodů, přesně ohraničených, každý se zvláštním sčítacím komisařem, z nichž pak jeden určen i jmenován komisařem hlavním; všichni měli co možná míti bydliště ve svém obvodu. Všichni byli mírně honorováni, podle počtu a velikosti zpracovaných závodů. Ale funkce jich při vlastním sbírání materiálu byla jen druhotná a doplňková: Vyplnění příslušné dotazníky bylo primérně povinností hospodářů samých nebo jejich zástupců (o nichž se tu stala zmínka již výše). Vlastní povinností komisařů bylo zjistiti pochůzkou od domu k domu v celém svém obvodu všechny „hospodáře“, rozdati jim příslušné tiskopisy, a pak hned po době rozhodné znovu osobně všechny ty „závody“ navštívit, převzít vyplněné dotazníky, provésti pečlivou formální a co možná i věcnou kontrolu jejich obsahu a později je určitým způ-

sobem i zpracovati; jen tam, kde hospodář ani jeho zástupce nedovedl nebo nemohl vyplnit dotazníky sám, měl je komisař vyplnit podle jejich údajů a po případě jiných (i listinných, účetních a p.) pomůcek, což obojí byli sčítanci povinni (s příslušnou trestní sankcí) na požádání mu podle pravdy poskytnouti.

Byli tu tedy vlastními orgány výkonnými ve veliké většině případů sčítanci sami, i bylo nutno za dobu prováděcí voliti co možná čas, kdy většina zemědělců není příliš zaměstnána svými vlastními pracemi. Nejvhodnější by tu byla ovšem doba zimní: ale to není zas doba, jež by se hodila za rozhodnou dobu pro sčítání závodů vůbec, zemědělských i živnostenských, zachycujíc co možná normální stav jejich (pro obojí ty závody je přirozeně žádoucí voliti rozhodnou dobu touž, aby se vyčerpalo jednotně celé národní hospodářství, zabránilo dvojímu počítání zaměstnanců přeshedších od zemědělství k živnostem neb naopak, atd.). Všeobecně se uznává, že závody dlužno sčítati v létě, jak k vůli závodům zemědělským vůbec, tak i k vůli sezonním živnostem a pod.

Naše sčítání zvolilo za *rozhodný den* 27. květen 1931. Pro sčítání zemědělských závodů v našich poměrech, zvláště když je spojeno se sčítáním ploch osevu a letního stavu hospodářského zvířectva, dlužno jej uznati za den velmi vhodný: Jarní práce, zvláště osev, jsou v tu dobu ve většině našeho území již skončeny, senoseč ještě nenastala (je to tedy také vhodná doba *prováděcí*), stav živého i mrtvého inventáře i zaměstnanectva je tu možno uznati nejspíš za normální.

Rozhodný *okamžik* pro zjištění stavu takových zjevů, které se i průběhem dne mohou měniti, bohužel stanoven nebyl (ač jsem v podvýboru na zásadní potřebu toho poukázal, soudila většina, že není třeba k vůli nemnohým případům věc tím zkomplikovati). Proto ve výjimečných ovšem případech, kde právě během 27. května 1931 nějaký statek, pozemek, dobytek, stroj atd. přešel z jedněch rukou do jiných, nebo dělník a p. změnil zaměstnání neb aspoň závod atd., nebylo postaráno o správné, jednotné zachycení jich na správném místě a jen jednou. Z předpisu odst. 1. § 8, v odd. B. „Instrukce“, že „práce sčítací započnou dne 27. května r á n o“, dalo by se pouze nepřímou souditi, že rozhodným okamžikem měl býti počátek toho dne, tedy asi doba

východu slunce. Ale jasně řečeno a jednotně předepsáno ani to není.

Zvolenému rozhodnému dni byla ovšem přizpůsobena doba *prováděcí* i se všemi lhůtami svými i přípravnými. Pro jednotlivé fáze příprav, do rozhodného dne, určeno 11 různých lhůt; vlastní sčítání mělo se odbyti od 27. května do 7. června, pro první revisi a první částečné, decentralisované zpracování (sestavením obecních přehledů) až po dodání celého materiálu Státnímu úřadu statistickému (do konce června) stanoveno 6 dalších lhůt. První lhůty (příprav) byly přesně dodrženy; druhé, závislé již nikoli od parátnosti odborného úřadu statistického i jeho úředních pomocníků, nýbrž především od schopnosti a dochvilnosti více než 25.000 sčítacích komisařů, byly sic dodrženy velkou většinou v zemích západních, ale na Slovensku a Podk. Rusi musily být namnoze značně prodlouženy. Celkem však se také časové dispoice našeho sčítání dobře osvědčily.

Totéž možno říci též o volbě *výkonných orgánů* i **prostředníků**. Veliký sbor zmíněných zde již sčítacích komisařů — bylo jich v celé republice 25.218 (v Čechách 12.634, na Moravě se Slezskem 5703, na Slovensku 5744 a v Podk. Rusi 1137) — se ve své podstatě výborně osvědčil; příslušeli nejen k československé, ale i ke všem 5 menšinovým našim národnostem a vykonali svůj úkol téměř všude ke spokojenosti. Jen malá část původně jmenovaných musila později být nahrazena jinými. Menších nedopatření bylo arci dosti, jak při tak velkém počtu orgánů ani jinak nelze; byla napravována nejen prvními *orgány kontrolními* (hlavními sčítacími komisaři a po formální stránce též dalšími prostředníky), ale i Státním úřadem statistickým samým, jednak rozsáhlou korespondencí, jednak (na Slovensku a v Podk. Rusi, kde těch nedopatření přirozeně bylo mnohem víc) i vysláním svých úředníků na místo samé.

Za *prostředníky* použilo naše sčítání jen politických úřadů I. stolice (okresních úřadů, magistrátů, městských notářských úřadů) a úřadů obecních (na Slov. a v Podk. Rusi notářských). Vydatná byla zejména pomoc a rozsáhlé byly úkoly oněch politických úřadů; náleželo jim nejen rozdělití celé své území účelně na jednotlivé sčítací obvody, vybrati pro každý vhodného sčítacího komisaře, po případě i hlavního, a vyhotoviti pro každého jmenovací dekret jakožto úřední legitimaci pro sčítání.

tání, rozeslati jim i obcím všechny potřebné tiskopisy v účelném jazykovém znění i potřebném počtu, sebrati pak vyplněné dotazníky ze všech svých obcí a po formální kontrole zaslati je Státnímu úřadu statistickému, ale také prostudovati svým referentem důkladně celou věc, svolati mezi 11. a 18. květnem jednu společnou nebo (v okresích větších, složených z několika okresů soudních) i několik schůzí sčítacích komisařů a poučiti je důkladně o všech podrobnostech jejich povinností, a i později poskytovat jim kdykoli vyžádané ústní i písemné informace. Rozumí se, že v zájmu jednotnosti postupu byl Státní úřad statistický s těmito okresními referenty ve stálém čilém styku, nejen četnými oběžníky, ale podle potřeby i speciální korespondencí. Prostřednictvím jich se výborně osvědčilo.

O b e c n í (n o t á ř s k é) ú ř a d y, tito nejčastější, osvědčení spolupracovníci téměř při všech větších sčítáních u nás, měly tentokrát za úkol: oznámiti chystané sčítání v obci vyvěšením zaslaných vyhlášek a po případě i vybubnováním a jinak. Pomáhati okresním úřadům při určování sčítacích obvodů. Vyhlásiti jména sčítacích komisařů. Rozdělití příslušným komisařům došlé tiskopisy a podle potřeby objednatí včas potřebné snad výtisky další. Opatřiti, do pořádku uvéstí a sčítacím komisařům dát k dispozici katastrální mapy, pozemnostní archy, parcelní protokoly a jiné potřebné pomůcky kontrolní. Poskytnouti jim potřebné místnosti, kancelářské a psací potřeby i obecní zřízení k posilkám a p. Bdíti nad tím, aby sčítací práce byly skončeny do 10. června. Provésti do 12. června revisi materiálu co do úplnosti podle daných pokynů. Dozírati na řádné zhotovení obecních přehledů a ostatních závěrečných prací hlavních komisařů do 20. června, a po opětné revisi úplnosti zaslati celý materiál s „Obecním seznamem“ jeho do 23. června úřadu okresnímu. Je přirozeno, že v mnohých obcích, zvláště větších a na východě, nebyly všechny tyto krátké lhůty přesně dodrženy. Ale celkem také obecní úřady osvědčily se též pro toto sčítání prostředníky a pomocníky nejen těžko postrádatelnými, ale i velmi dobrými.

Ad 5. Nejvlastnější metodu sčítací, t. j. způsob postupu prací při zjišťování a zaznamenávání dat, popsali jsme si tu pro nutnou souvislost již v dřívějších odstavcích. Dlužno jen dodatí, že kromě zmíněných již s b ě r n ý c h f o r m u l á ř ů (Hlavního a 3 Doplňkových dotazníků i Výkazu o zemědělských podnicích)

byly tu ještě Sběrné listy jednak pro pozemky nepatřící zemědělským závodům vůbec, jednak pro pozemky, které tvoří součást závodů ležících v cizině, Korespondenční lístky pro sdělení výměry přespolních pozemků příslušnému obecnímu úřadu, pak řada formulářů koncentračních: Obecní přehledy: *a*) o osevu nebo jiném používání pozemků (podrobný podle jednotlivých hospodářů, kteří však měli být zapisováni vzestupně podle celkové výměry obhospodařovaných jimi pozemků, v rozdělení na 14 velikostních skupin), *b*) (sumární) o pozemcích podle těch 14 velikostních skupin závodů, *c*) o hospodářském zvířectvu (podrobný) a *d*) (sumární) podle těžže velikostních skupin závodů, — a konečně řada pomůcek kontrolních i jiných: Kontrolní list pro jednotlivé sčítací komisaře s podrobným vyznačením přidělených mu domů i hospodářů a počtu dodaných jim i pak vyplněných dotazníků, List pro vyúčtování odměn, Jmenovací dekret a podrobná Instrukce pro sčítací komisaře (brožurka o 77 str. účelně rozčleněná, s margin. rubrikami, usnadňujícími hledání v jejích poučeních) a účelná Pomůcka pro převádění starých plošných měr na nové, v nichž jedině bylo znamenati všechny výměry. Připočtou-li se četná poučení pro okresní i obecní úřady, jakož i zmíněné velké, plakátové Vyhlášky o sčítání, a uváží-li se, že většina těch tiskopisů musila být pořízena v třinácti různých jazykových úpravách (osmi jednojazyčných, 4 dvou- a 1 trojjazyčným), pak není jistě divu, že sestavení, tisk i rozeslání vši té spousty vyžadovalo práci i nákladů velikých⁵⁾. Přes to byly lhůty pro to stanovené vesměs přesně dodrženy, což svědčí o veliké pracovní pohotovosti našeho Státního úřadu statistického.

Velmi dobře se osvědčilo, že sčítacím komisařům byla zasloužená mírná odměna vyměřena podle výkonů (za

⁵⁾ Celkem bylo tištěno pro sčítání závodů zemědělských i živnostenských 137 různých druhů tiskopisů o 7.714.610 kusech; spotřebováno na to 1379 *q* čili skoro 14 vagonů papíru. Na zeměděl. sčítání připadá z toho víc než $\frac{1}{2}$. Jen Hlavních dotaz. zeměděl. tištěno 2,768.500 kusů. Rozesílána byla ta spousta na třikrát: Od 7. do 11. dubna v 600 pošt. balicích 41 *q*, pak do 3. května hlavní expedice v 593 bednách o 1083 *q* a později na dodatečné žádosti ještě 1539 pošt. balíků o 149 *q*. Tisk sám jen pro zeměděl. sčítání stál 999.331 Kč, rozeslání asi 61.206 Kč, dopravní výlohy za došlý materiál asi 27.126 Kč (počítány tu $\frac{1}{2}$ z přísl. nákladů na obojí sčítání). (Podle Čs. statist. věst., XI., str. 470 ss. a sdělení účtárny SÚS.)

hlavní dotazník 1—5 Kč podle 5 velikost. skupin závodů, za každý doplňkový dotazník po 50 h, za každý řádek v obec. přehledech rovněž po 50 h, v jiných výkazech po 20 neb 30 h). Nejen že tím vzpružena chuť k práci a umožněno klásti na ni přísnější požadavky, ale podle odměn za hlavní dotazník bylo možno již pár měsíců po skončení velikého tohoto sčítání, totiž v listopadu 1930, předložiti veřejnosti předběžné výsledky jeho, udávající pro každý soudní okres, každou „přirozenou krajinu“, „výrobní oblast“ i každou z našich „zemí“ i celou republiku aspoň počet zemědělských závodů, rozříděných podle těchž 5 velikostních skupin (do 1 ha, přes 1 do 5, přes 5 do 10, přes 10 do 30 a přes 30 ha, — viz č. 175—177 „Zpráv SÚSRČS z r. 1930). Celkem bylo na těchto odměnách sčít. komisařům vyplaceno 5,508.835 Kč. Mimo to však jim i referentům byly povoleny též mírné diety a cestovné ke zmíněným informačním schůzím, jež si vyžádaly celkem nákladu 786.312 Kč a taktéž výborně se osvědčily. Úhrnem možno dosavadní náklady na toto sčítání zemědělských závodů — bez nákladů hlavního, centralisovaného zpracování a publikačních — určití přibližně na něco přes 7,382.000 Kč. Není to jistě náklad malý; ale uváží-li se, jaká spousta dat co možná přesných a nových za to bude získána a jak naléhavá je potřeba těch dat nejen snad pro účely jen vědecké, ale i pro praktickou politiku a hospodářský život vůbec, a posoudí-li se spravedlivě účelná organisace a relativně skvělý zdar šetření, dlužno jistě uznati, že značná ta hmotná obět na ně nebyla vynaložena nehospodárně.